

DOGMA, EREZIE ȘI MAGIE LA DUNĂREA DE JOS

Liliana Trofin

Dogma, heresy and magic to Lower Danube

Summary: Along centuries, the human communities living in the area of the Lower Danube incurred danger in various cultural and religious forms. Both the literary sources and the archeological discoveries plead in favour of Christianity co-existing with a series of creeds, practices and antique rituals. Similar to the Roman provinces, the theology of resurrection emphasizes the fact that immortality is the supreme gift God made to mankind. The funeral eschatology of the communities is built on the theme of man's death and his posthumous destiny, regarded as a coronet of creation. That is why the true *reward* and *punishment* are continued in the life to come. Although there are resemblances and differences between heresy and magic, both of them do not abandon the domain of theological speculations and turn into a social problem, generating confusion among the believers. Due to the fact that they create multiple similarities with heathenism the Church classified them as belonging to the illicit supernatural domain.

Keywords: dogma, heresy, magic, Christianity, Church, faith.

Cele mai vechi informații privind răspândirea creștinismului daco-roman evidențiază misiunea Sfântului Apostol Andrei în Scythia, prima regiune integrată în orizontul cultural roman¹. Această chestiune a constituit o preocupare constantă pentru istoriografia românească, fiind strâns legată de continuitatea și etnogeneza românilor². Nu doar izvoarele literare probează vechimea creștinismului românesc ci și numărul mare de martiri, care sunt liantul între epoca Revelației și cea a Tradiției. Izvoarele rețin numele unora dintre eroii credinței³: Melitina

¹ Cf. Virgil Lungu, **Misionarismul și începuturile creștinismului în Scythia Minor**, în *Pontica*, 25, 1992, p. 297.

² Ioan Mircea Ielciu, **Har și libertate în viziunea teologică a Sfântului Ioan Cassian**, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Sale dr. Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, Crișanei și Maramureșului, Pitești, Editura Paralela 45, 2002, p. 17-31.

³ Emilian Popescu, **Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România**, București, Editura Republicii Socialiste România, 1976, *passim*; idem, **Christianitas daco-romana: florilegium studiorum**, Editura Academiei Române, 1994,

(Marcianopolis)⁴, veteranul Iulius din Durostorum (27 mai 228)⁵, Epictet și Astion (290, Halmyris)⁶, frații Pasicrate și Valentinian (24 aprilie 298, Durostorum)⁷, Nicandru, Marcian (8 iunie), Isihie (15 iunie) (Durostorum)⁸, frații Argaeus, Narcissus și Marcellinus (Tomis)⁹, Dasius (20 noiembrie 304, Axiopolis/Hinog, Cernavodă, jud. Constanța)¹⁰, Emilian, fiul prefectului Sabbatianus (18 iulie 362, Durostorum)¹¹ și alții. Însă prezența martirilor (Maximilian, Dada și Quintilian, satul Ozobia) și a lăcașelor de cult creștine (Telița, punctul „Amza”; prima jumătate a secolului IV) în mediul rural reprezintă o mare victorie a noii religii¹².

Analiza conținutului inscripțiilor cu caracter creștin din Scythia Minor indică preluarea unor texte, termeni și expresii din *Sfânta Scriptură*, în timp ce „formele” sau „apelativele” referitoare la „Fiul lui Dumnezeu” și la „Maica Domnului” au un substrat teologic profund, reflectând afinitatea Bisericii locale față de canoanele stabilite de sinoadele ecumenice de la Efes (431) și Calcedon (451)¹³. „Credința și nădejdea în înviere constituie doi piloni ai teologiei eshatologice a acestor inscripții”¹⁴, arată Ioan Mircea Ielciu. Însă deosebit de importante sunt acele descoperiri arheologice și epigrafice care pun într-o nouă

passim; Ene Branște, **Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi**, în vol. **De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină**, Galați, 1977, p. 34-62; Liliana Trofin, **Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII**, București, Editura Universității din București, 2005, p. 131-132 și *passim*.

⁴ ASS, septembrie, V, 29, în **FHDR**, II, 1970, pp. 718-719.

⁵ V.H. Baumann, **Mărturii ale prezenței religioase din zona Dunării de Jos în primele secole ale erei creștine**, în **Izvoarele creștinismului românesc**, volum apărut cu purtarea de grijă și cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinției Sale, Teodosie Arhiepiscop al Tomisului (Colecția: Dobrogea Creștină I), Constanța, 2003, p. 101.

⁶ Nestor Vornicescu, **Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi: „Pătimirea Sfinților Epictet și Astion” (de la cumpăna secolelor III-IV)**, Craiova, 1990, *passim*.

⁷ Idem, **Sfinți români și apărători ai legii strămoșești**, București, E.I.B.M.B.O.R., 1987, p. 133-134.

⁸ **Ibidem**, p. 138-140.

⁹ ASS, ian. I, 82, în **FHDR**, II, 1970, p. 704-705.

¹⁰ **Actele Martirice**, ediție I. Rămureanu, București, 1997, p. 237-250.

¹¹ **Ibidem**, p. 293-304.

¹² ASS, aprilie II, 8, în **FHDR**, II, 1970, p. 715, 717, 719; Virgil Lungu, **op. cit.**, p. 306-307 și *passim*.

¹³ Ioan Mircea Ielciu, **op.cit.**, p. 41.

¹⁴ **Ibidem**.

lumină știrile scriitorilor bisericești¹⁵. De pildă, vedem cum episcopi și monahi destoinici se implică în viața cetății, luând atitudine împotriva abuzurilor autorităților laice față de apărătorii dreptei credințe. Dacă Bretanion îl sfidează pe împăratul Valens, ocrotitorul ereziei ariene, riscând să-și piardă scaunul episcopal, libertatea și viața, Teotim I nu ezită să-l apere pe marele ierarh al Constantinopolului, Sfântul Ioan Gură de Aur, de acuzația de origenism¹⁶. În dispute de natură teologică a fost implicat și episcopul Valentinian, respectiv în problema **Celor Trei capitale**, problemă care a stârnit și interesul împăratului Iustinian¹⁷.

În cadrul Bisericii din Scythia Minor un rol important l-a avut monahismul, lucru evidențiat și de sursele vremii. Existența primului monah în Scythia este legată tot de epoca persecuțiilor. Este vorba de Astion de la Halmyris¹⁸. Însă din mediul monahal provin și o serie de faimoși teologi (Ioan Casian, Dionisie Exiguul, Ioan Maxențiu, Achile, Petru și alții)¹⁹, care „au contribuit prin scrierile lor la clarificarea și fixarea ortodoxiei credinței”²⁰, promovând în același timp spiritualitatea răsăriteană în spațiul apusean²¹.

Dar Biserica era agresată și din interior, prin influențele păgâne, iudaice sau eretice. Spre deosebire de vechea filosofie care proclama prăpastia dintre „lumea ideilor eterne” și cea materială, creștinismul venea cu speranța depășirii acestui obstacol de netrecut prin Iisus Hristos²². Evident că acest lucru a trezit interesul multor minți luminate ale epocii. Numai că lucrurile nu sunt însă atât de simple cum par la prima vedere. Adrian Niculcea este de părere că cei care primiseră botezul din rândul elitei intelectuale păgâne nu se puteau debarasa de vechile clișee și tipare de gândire deprinse la școlile filosofiei. Încercarea de a înțelege taina lui Hristos cu ajutorul platonismului, aristotelismului sau stoicismului a provocat confuzie, iritare și a favorizat apariția unor învățături eterodoxe²³. Pe de altă parte, soluțiile filosofilor legate de

¹⁵ **Ibidem**, p. 68 și *passim*.

¹⁶ **Ibidem**, p. 82-83, 94-96 și urm; **ASS**, ian. III, 235, în **FHDR**, II, 1970, pp. 706-709.

¹⁷ Ioan Mircea Ielciu, **op.cit.**, p. 102.

¹⁸ Nestor Vornicescu, **op.cit. loc.cit.**

¹⁹ Ioan Mircea Ielciu, **op.cit.**, p. 112.

²⁰ **Ibidem**.

²¹ **Ibidem**.

²² Adrian Niculcea, **Hristologiile eretice**, București, Editura Arhetip, 2002, p. 7-8.

²³ **Ibidem**, p. 8-9 și *passim*.

salvgardarea sufletului nu reușeau să-i împace pe toți, rămânând inaccesibile marii mase²⁴. Platonicienii, de pildă, sugerau că numai cunoașterea deplină a aritmeticii și geometriei facilitează mântuirea. Cu alte cuvinte, doar cei care atingeau performanțele lui Euclid și ale matematicienilor consacrați puteau să se apropie cu îndrăzneală de lumea ideilor. Această pretenție ridicolă i-a determinat pe unii intelectuali păgâni să adere la creștinism. Iustin Martirul și Filosoful este unul dintre ei²⁵.

Nu trebuie minimalizată însă capacitatea de revigorare a păgânismului. „Alături de scepticism, epicureism, sincretism și eclecticism cultural, au apărut, începând cu secolul I d.H., căutărilor în direcția unei religii a mântuirii”²⁶. Așa ia naștere gnosticismul, care încearcă să constituie „o filosofie religioasă, o teosofie care să îmbine elementele politeismului grec tradițional cu monoteismul, adică să armonizeze miturile grecești cu ideile creștine, dar și cu aspecte preluate din religiile Indiei, Babiloniei și Persiei”²⁷. Evident, reacțiile nu au întârziat să apară. Atât creștinii cât și păgânii au respins sistemele dualiste ale gnosticilor²⁸. „Prin pretenția ei de a oferi cunoașterea secretului nemuririi gnoza eretică a pus însă în mare pericol Biserica creștină”²⁹. Mai mult, prin preluarea metodei de învățare orală bazată pe **Scriptură** și a unui număr mare de termeni, concepte și practici creștine esențiale, ereticii atentau atât la puritatea morală a Bisericii cât și la unitatea ei³⁰.

La Dunărea de Jos sectele gnostice, grupurile iudeo-creștine și cultele orientale coexistă cu creștinismul, oferind fiecare soluții de salvare maselor de credincioși³¹. Cercetările arheologice întreprinse în

²⁴ **Ibidem**, p. 8.

²⁵ **Ibidem**.

²⁶ Loredana Cornelia Boșca, **Filosofie medievală**, București, Editura Fundației *România de Măine*, 2005, p. 43, <http://andreigabur.files.wordpress.com/2008/04/curs-filosofie-medievala.pdf>, accesat online 21.03.2014.

²⁷ **Ibidem**.

²⁸ **Ibidem**, p. 45; Everett Ferguson, **Backgrounds of Early Christianity**, Wm.B. Eerdmans Publishing, 2003, p. 312 și *passim*; Stuart George Hall, **Doctrine and Practice in the Early Church**, Wm.B. Eerdmans Publishing, 1992, p. 39-42; F.C Burkitt, **Church and Gnosis: A Study of Christian Thought and Speculation in the Second Century: The Morse Lectures for 1931**, Cambridge University Press, 2012, p. 4-6; Philip Carrington, **The Early Christian Church: Volume 1, The First Christian Church**, Cambridge University Press, 2011, p. 245-248.

²⁹ Adrian Niculcea, *op.cit.*, p. 52.

³⁰ **Ibidem**, p. 52-53 și *passim*.

³¹ Virgil Lungu, *op.cit.*, *passim*; Nicolae Gudea, **Evreii în provinciile dacice**, în

ultimele decenii vin în sprijinul acestei afirmații. Atrag în mod special atenția foițele de aur (Orșova, jud. Mehedinți = Dierna) care conțin inscripții gnostice și semne magice asociate „numelui” și „simbolului Domnului Adonai”³², cutia pentru păstrat amulete (Pîrjoaia, azi Izvoarele, com. Lipnița)³³, gema gnostică de tip Abrasax (Garvăn/Dinogetia³⁴ etc. Dincolo de detalii, reținem că noile concepții eshatologice au determinat modificarea ritului funerar, reflectată în trecerea de la ritul incinerăției la cel al înhumației. Mărturii în acest sens sunt necropolele tomitane³⁵. Tipologia mormintelor suferă la rândul ei schimbări. La Tomis și Callatis apar mormintele *cu firidă și cameră de acces*, care au fost puse în relație cu prezența „unor grupuri etnice venite din Orient”, „purtători ai credințelor cu mistere”³⁶. Se pare că populația locală a receptat mesajul cultelor cu mistere, fapt sugerat de cavoul pictat de la Tomis, al cărui inventar conține un „cuțit curbat”, un „vas afumătoare lucrat la mână” și o „gemă gnostică ophită cu imaginea zeului Chnoubis”³⁷. Dar scenele ospățului funerar sunt expresia cea mai elecventă a credinței în nemurire, fiind marcate de un puternic simbolism³⁸. În opinia lui Virgil Lungu „*Întreaga pictură ne situează nu numai la cumpăna a două perioade distincte, romană și romano-bizantină, dar și la hotarul dintre crepusculul păgânismului și zorii noii religii monoteiste. Pot fi însă decelate din întreaga pictură semnificații și conotații proprii fiecărei lumi în parte, iar paternitatea acestora poate fi revendicată în egală măsură de cele două religii. Totuși nu lipsesc cu desăvârșire elemente care ne-ar putea determina să atribuim cavoului caracter creștin: orientarea vest-est, creștinească, a scheletelor din*

Ephemeris Napocensis, IX-X, 1999-200, p. 189-208 (în special p. 187 și urm), <http://www.institut.arheologie-istoriaarteicj.ro/Articole/eph-IX-X-09.pdf>, accesat online 21.03.2014.

³² *Ibidem*, p. 196-198.

³³ Vasile Culică, *Obiecte cu caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pîrjoaia- Dobrogea, Pontica*, 2 (1969), p. 359-363, <http://revistapontica.files.wordpress.com/2012/02/pontica-2-pag-355-371.pdf>, accesat online 21.03.2014.

³⁴ Nicolae Gudea, *Despre o gemă gnostică de la Garvăn/Dinogetia (Moesia Inferior)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Catholica*, LV:4 (2010), p. 17-25, <http://www.studia.ubbcluj.ro/download/pdf/552.pdf>, accesat online 21.03.2014.

³⁵ Virgil Lungu, *op.cit.*, p. 300.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 300-301.

³⁸ *Ibidem*, p. 301.

interior și inexistența ofrandei funerare"³⁹.

În acest context aflat sub semnul sincretismului trebuie plasată și participarea unor creștini la sărbătorile păgânilor, care încă se mai celebră la Dunărea de Jos la începutul secolului al IV-lea. Avem în vedere, în acest sens, informațiile furnizate de autorul anonim al *actului martiric* al Sfântului Dasius⁴⁰.

Desigur, întâlnim și alte practici care scot în evidență religiozitatea localnicilor, respectiv depunerea ritualică a *conurilor de pin* în morminte și prezența unor pietre funerare, având redată *vița de vie* „ca simbol al biruinței asupra morții”⁴¹. Notăm și practica depunerii unor pietricele în mormintele de înhumăție. Cel puțin asta lasă să se înțeleagă cele opt pietricele (care încadrau una mai mare) plasate pe fundul unui vas. Descoperirea a fost făcută în necropola birituală de la Târgșor, dar există analogii și la Gherăseni (M.8). În acest caz cele nouă pietricele au fost depuse împreună cu boabe de miei. Chiar dacă semnificația acestei practici ne scapă, putem însă să constatăm că ea persistă până în epoca modernă⁴². Studiile etnografice „atestă” în Muntenia, un obicei legat de riturile destrigoire. Astfel, în cazul „unui mort lunatic și înziuat cu un frate al său viu”, vedem cum cei care se ocupau cu organizarea ceremonialului funerar au avut grijă să-i pună „miei și pietricele pe ochi, nas, gură și în urechi miei” pentru a-l împiedica să revină printre cei vii. Din inventarul funerar mai făceau parte o oală-borcan, un pahar cenușiu-negricios, așezat cu gura în jos, un schelet de ovină (având înfipt un cuțit între oase) și cărbuni depuși ritual. Creștinarea obiceiului apare în necropolele din Banat unde constatăm prezența tămâiei în locul meiului și a pietricelelor. Se pare că în jurul credințelor în strigoi gravita și practica depunerii defunctului în groapă cu fața în jos⁴³. Tot în această

³⁹ *Ibidem*, p. 302.

⁴⁰ *Martiriul Sfântului Dasius*, III, 2, în *Actele Martirice*, București, 1997, p. 247; Liliana Trofin, *op.cit.*, *passim*.

⁴¹ Virgil Lungu, *op.cit.*, p. 301.

⁴² Cf. Liliana Trofin, *op.cit.*, p. 217-218.

⁴³ Gh. Diaconu, *Așezarea și necropola de la Gherăseni-Buzău (Noi dovezi despre continuitatea populației autohtone de la Dunărea de Jos)*, în *SCIVA*, 28, 3, 1977, p. 436 și *passim*; St. Dumistrăcel, *Cuvântul românesc autohton gresie și semnificația magico-culturală a pietrei de ascuțit, în perspectivă etnoarheologică*, în *ArhMold*, 13, 1990, p. 235-236 și *passim*. *Glava 378 din Îndreptarea legii din 1652* menționează atât deshumarea așa-zisilor strigoi, cât și arderea lor. În opinia legiuitorului de vină ar fi slaba pregătire catehetică a celor care recurg la astfel de gesturi: „*nepriceperea*

necropolă, într-un mormânt de înhumăție (orientat vest-est, decubit dorsal, brațe pe lângă corp, ușor flexate din coate și cu palmele peste bazin) s-a descoperit o brățară din bronz cu capetele libere, lățite, ambele decorate cu o *crux decussata* incizate. Între falangele mâinii stângi și osul iliac era pus un cărbune⁴⁴.

Săpăturile arheologice au mai scos la iveală și alte vestigii care pledează în favoarea existenței unor credințe și practici a căror vechime se pierde în negura timpului („obolul lui Charon”, „setea” mortului, „ferestrele” sufletului etc)⁴⁵. Potrivit gândirii magice bazate pe inițiere, corespondențe secrete, analogii de forme și încadrări în mituri, unele obiecte care însoțesc defunctul poartă o încărcătură simbolică sacră. În atari condiții, interpretarea contextului funerar este dificilă. De vină sunt sursele literare extrem de lacunare care nu reușesc să surprindă esența universului spiritual al autohtonilor⁴⁶.

Din fericire, unii teologi simt nevoia să consemneze în lucrările lor cauza generică a apariției și perpetuării practicilor magice și a închinării la idoli. Subliniem faptul că aceste informații sunt cu adevărat valoroase pentru cunoașterea istoriei creștinismului românesc, deoarece aparțin unui teolog originar din Scythia Minor. Fin cunoscător al realităților timpului său, Sfântul Ioan Casian, căci despre el este vorba, nota la începutul secolului al V-lea că la originea tuturor credințelor magice se află încălcarea vechii cutume care interzicea căsătoria între urmașii lui Set și cei ai lui Cain⁴⁷.

localnicilor și orbia, de nu văd că iaste lucrul dracului” (Îndreptarea legii 1652, București, 1962, p. 352; cf. Liliana Trofin, op.cit, passim.

⁴⁴ *Cronica*, 1995, p. 48 (M 95); cf. Liliana Trofin, op.cit., p. 219, nota 1036.

⁴⁵ Liliana Trofin, op.cit., passim; Lucian din Samosata, *Scrieri alese*, ediția a doua, traducere și note de Radu Hîncu, *Cuvânt înainte* de Sanda Diamantescu, București, Editura Univers, 1983, passim.

⁴⁶ Liliana Trofin, op.cit., passim.

⁴⁷ *Ibidem*; despre „fiii lui Dumnezeu” și „fiicele oamenilor” – Constantin Oancea, *Oameni, îngeri sau zei? Recepția textului din Facere 6,1-4: între tradiție, logică și mit*, în *Anuarul Facultății de Teologie „Andrei Șaguna”*, Sibiu, 2004-2005, p. 5-21, <http://teologie.ulbsibiu.ro/wp-content/uploads/2013/10/Anuar2004-2005-TEOLOGIE-Sibiu.pdf>, accesat online 23.10.2014; Chrys C. Caragounis, *The Son of Man: Vision and Interpretation*, Mohr Siebeck, 1986, p. 56-60, 63; Elizabeth Clare Prophet, *Fallen Angels and the Orgins of Evil: Why Church Fathers Suppressed the Book of Enoch and Its Startling Revelations*, Summit University Press, 2000, p. 53-56 și passim; Sfântul Ioan Casian, *Convorbiri duhovnicești*, II, 21, 3-6, în volumul Sfântul Ioan Casian, *Scrieri alese*, PSB, 57, București, 1990, p. 447-448, [ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/Colectie RO/Ioan%20Casian%20-%20Scrieri.pdf](ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/Colectie_RO/Ioan%20Casian%20-%20Scrieri.pdf),

Mergând pe linia interpretării referatului biblic impusă de Sfinții Ioan Gură de Aur, Teodoret din Cyr și Chiril al Alexandriei, Ioan Casian spune că atât timp cât fiii lui Set au păstrat tradiția au fost numiți „*îngeri ai lui Dumnezeu*” sau „*fiii lui Dumnezeu*”. Au dat însă dovadă de slăbiciune și „*aprinși de dorul frumuseții*” fiicelor lui Cain le-au luat de soții. Din acel moment ei au alunecat treptat pe panta degradării morale și spirituale, deoarece acestea le-au insuflat „*răutatea părinților lor*”. Urmașii lor au ajuns să nu mai făcă diferența între bine și rău și au permis demonilor să le influențeze viața de zi cu zi și relația cu divinitatea⁴⁸. Mai grav, nu au mai folosit acea „*știință a întregii firi*” transmisă de Adam „*pentru cultul lui Dumnezeu și pentru foloasele vieții de obște*”, abătând-o „*spre lucruri lumești și vătămatoare*”. Așa a ajuns seminția lui Set să-și însușească „*cu îndrăzneală arta de a inspira griji și de a face rău, superstițiile și vrăjitoria, îndrumând și pe urmași să se închine la foc, la stihiiile și la duhurile văzduhului*”⁴⁹. Nici măcar potopul nu a pus capăt acestor practici, deoarece Ham a încălcat interdicția impusă de tatăl său Noe și „*a înscris științele criminale și păgânești pe pietre foarte tari și pe foi subțiri din diferite metale, care nu puteau fi stricate de ape*”. După trecerea potopului, cu aceeași grijă cu care o ascunsese, a transmis urmașilor *sămânța nelegiurii și a răutății veșnice*⁵⁰. Explicația oferită de Sfântul Ioan Casian reflectă învățătura Bisericii creștine transmisă pe calea tradiției, învățatură împărtășită se pare și de comunitățile creștine de la Dunărea de Jos (subl.n.).

Dar monahul originar din Scythia Minor a fost și un mare dușman al nestorianismului. El arată că „*pentru combaterea ereziei e de ajuns consensul tuturor, deoarece autoritatea întregului este o manifestare a adevărului indubitabil...*” (**De incarnatione Domini contra Nestorium** 1, 6)⁵¹. Aidoma altor Părinți ai Bisericii privește erzia ca pe o *boală* a

accesat online 21.03.2014; Constantin Oancea, *op. cit.*, pp. 13-14. Unii autori moderni vorbesc de reminiscențele unui mit antic răspândit în Orient, având ca temă centrală unirea oamenilor cu zeii („Homer, *Iliada* V,302 ș.u. și XII,23”; „Pliniu, *Naturalis Historiae*, VII,73 ș.u.”; „Virgil, *Aen.* XII,900”; „Platon, *Cratylus*, 33”) – cf. Constantin Oancea, *op.cit.*, p. 16-17 și nota 57.

⁴⁸ Sfântul Ioan Casian, *op.cit. loc.cit.*

⁴⁹ *Ibidem*, II, 21, 6, p. 448.

⁵⁰ *Ibidem*, II, 21, 7, p. 448.

⁵¹ Cf. Ioan Moga, **Despre maladiile teologiei. Marginalii la o temă actuală**, în *Tabor*, nr. 5, aug. 2012, p. 20, nota 1, <http://www.tabor-revista.ro/pdf/11054.pdf>, accesat online 21.03.2014.

sufletului⁵². Nu trebuie să ne mire o astfel de atitudine după impunerea creștinismului ca religie oficială a Imperiului⁵³. Ioan Moga arată că „(...)spre deosebire de Părinții Capadocieni, abordarea ereziei ca „maladie” este înlocuită de Epifanie cu metafora „șarpelui veninos”, ea pierzându-și funcția terapeutic-dialogică, luând astfel forma unei prezentări sistematico-polemice a „șerpilor veninoși care sunt ereticii” și a „practicilor criminale” (...) cu care au otrăvit ei lumea. Perspectiva se schimbă: un om bolnav este asistat terapeutic, în vederea și în speranța vindecării, un șarpe veninos nu poate fi decât evitat sau nimicit”⁵⁴.

La Dunărea de Jos îi întâlnim pe adepții lui Audios, originar din Mesopotamia, despre care Epiphanius din Salamina ne informează că a întemeiat în țara goșilor mănăstiri, „în sânul cărora a înflorit regula călugărească, deprinderea de a trăi în feciorie și o asceză deosebit de severă”⁵⁵. Mai știm că din rândul audienilor s-au ridicat episcopii Uranios și Silvanus. Aceeași sursă mai spune că în timpul prigoanei regelui Hellenos „cei mai mulți audiani au fost alungați, ba chiar și creștini de-ai noștri care se aflau pe acolo...”⁵⁶. Deși stârnesc admirația lui Epiphanius⁵⁷, episcopul Salaminei, asemănările doctrinare cu erezia messaliană îi transformă pe urmașii sirianului Audios din simpli schismatici în eretici periculoși⁵⁸. Dar timpul necruțător se scurge peste

⁵² *Ibidem*.

⁵³ În noua ordine romană nu își mai găseau loc schisma, erezia, iudaismul și păgânismul. Mai mult, erezia este pusă pe picior de egalitate cu păgânismul și iudaismul, prin interzicerea căsătoriilor mixte (can. 10, 31 Laodiceea; can. 21 Cartagina –; can. 14 IV ec. etc) - Peter Brown, *Întemeierea creștinismului occidental - Triumf și diversitate, 200 - 1000 d. Hr.*, trad. rom. de Hans Neumann, Iași, Polirom, 2002, p. 44-46; I. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1993, *passim* (toate referințele se vor face la această ediție).

⁵⁴ Ioan Moga, *op.cit.*, p. 20-21; Sfântul Irineu îi numește pe eretici „lupi” îmbrăcați în blană de oaie - Sfântul Sfințit Mucenic Irineu al Lyonului, *Aflarea și respingerea falsei cunoașteri sau Contra ereziilor*, volumul I, traducere din limba engleză, introducere și note de pr.dr. Dorin Octavian Picioruș, *Teologie pentru astăzi*, București, 2007, p. 17, [ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/Colectie_RO/Irineu%20al%20Lyonului%20%20Contra%20ereziilor%201.pdf](http://ftp.logos.md/Biblioteca/Colectie_RO/Irineu%20al%20Lyonului%20%20Contra%20ereziilor%201.pdf), accesat online 18.10.2014.

⁵⁵ Epiphanius, *Despre schisma audienilor*, 14,5, în FHDR, II, 1970, p. 173; Liliana Trofin, *op.cit.*, p 169.

⁵⁶ Epiphanius, *Despre schisma audienilor*, 15, 2-4, p. 173, 175.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Dumnezeirea” are „mădulare trupești”, Dumnezeu nu este creatorul, căutau „câștig blestemat”, nu locuiau cu femeile și altele – Pentru detalii vezi Teodoret din Cyr,

ei și urmele lor se pierd undeva în zorii Evului Mediu. Nu același lucru putem spune și despre erezia messaliană⁵⁹, care rezistă și se „contopește” cu bogomilismul și pavlicianismul în spațiul bizantin⁶⁰. Nu se poate vorbi însă despre existența unor comunități eretice la nordul Dunării de Jos, deși Gerard, episcopul Cenadului, își exprimă îngrijorarea în lucrarea **Deliberatio** față de expansiunea mișcărilor religioase periculoase în teritoriile creștine, printre care se numără și cea a novațienilor („*Novatiani baptizatos rebaptizant, ut plerumque apud nos contingit*”)⁶¹. Deoarece erezia a dispărut în secolul VIII s-a presupus că Gerard s-a confruntat el însuși cu o asemenea situație în eparhia sa⁶². Nici arheologia nu face dovada unei prezențe sigure a elementelor bogomilice la Dunărea de Jos, deși unele indicii par să sugereze acest lucru⁶³.

Istoria bisericească, 10, în PSB, 44, București, 1995, p. 165; cf. Vasile Bîrzu, **Disputa messaliană – doctrină, istoric, influențe**, în *Revista Teologică*, nr. 1/2009, pp. 94-164, <http://www.revistateologica.ro/articol.php?r=35&a=3544>, accesat online 21.03.2014.

⁵⁹ Manifestau simpatie față de doctrina dochetistă, negau eficacitatea tainelor în lupta cu demonii (doar rugăciunea „cea cu osârdie” putea să-i scoată din oameni), erau indiferenți față de comuniunea bisericească deși nu s-au desprins de ea, susțineau că suflul poate să vadă Sfânta Treime cu „ochii trupești”, nu puneau preț pe înfrânare și post, iar de munca manuală fugeau ca arși sub pretextul că îi distrăgea de la rugăciune și îi împiedica să aibă revelații profetice – Vasile Bîrzu, *op.cit. loc.cit.*; Teodoret din Cyr, **Istoria bisericească**, 11, p. 166-167.

⁶⁰ Vasile Bîrzu, *op.cit. loc.cit.*

⁶¹ Remus Mihai Feraru, **Legenda Sancti Gerhardi episcopi și Deliberatio supra hymnum trium puerorum: două izvoare fundamentale pentru istoria Banatului în prima jumătate a secolului al XI-lea**, în vol. **Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic**, coordonator Claudiu Mesaroș, **Introducere** de Claudiu Mesaroș, **Cuvânt de salut** din partea Excelenței Sale Prea Sfințitul Martin Roos, Episcopul Diecezei Romano-Catolice de Timișoara, Jate Press Szeged, 2013, p. 134-157 (în special p. 154); vezi și **Can. 7 Laodiceea**.

⁶² Remus Mihai Feraru, *op.cit.*, p. 155.

⁶³ Silviu Oța aduce în discuție cazul unor morminte din Banat care au suferit intervenții: 1. „*Deranjări ale mâinii stângi*. Constau în amputarea mâinii de la cot, despicarea mâinii între palmă și cot, amputarea completă a unei mâini, dislocarea din coate sau din zona umerilor...”. 2. „*Deranjări ale mâinii drepte*...”. 3. „*Intervenții asupra palmei mâinii stângi sau drepte s-a constatat că au fost morminte la care una dintre palme a fost tăiată și depusă pe cel decedat sau lângă el*...”. 4. „*Intervenții în regiunea toracelui și a coloanei vertebrale* au fost considerate practici împotriva vampirismului, posteroare înmormântării. Există și excepții, la unele morminte găsindu-se jumătate din cutia toracică deplasată în lateral de coloana vertebrală (M.5 de la Voilovica-Humka Azotara). Nici unul dintre aceste morminte nu pare să fi fost obiectul jafului deoarece au avut inventar funerar...” – Pentru alte detalii vezi Silviu Oța, **Orizonturi funerare din**

În altă ordine de idei, documentele medievale evidențiază supraviețuirea unor structuri mitico-rituale și practici magice în spațiul societal românesc⁶⁴. Astfel, nu există dubii cu privire la originea romană a vrăjitoriei la noi, fapt întărit de termenii „*striga*” și „*Diana*”⁶⁵. Adjectivul „*deocheat*” (menționat într-un document slavon datat în anul 1463) face trimitere la străvechea credință în puterea magică a ochiului, considerat *poartă a sufletului* conform mentalului colectiv⁶⁶. Dar *deochiul* este o practică atestată încă din Antichitate. Amuletele falice descoperite la Porolissum, Alba Iulia, Romula sau Viminacium sunt mărturii elocvente în acest sens. Creștinii la rândul lor nu rămân indiferenți în fața pericolului și recurg la măsuri de protecție bizare. Sfântul Ioan Gură de Aur, de pildă, nu scapă prilejul să râdă de cunoscutul *benchi* pus pe fruntea copiilor de „doici” și de „crescătoare” pentru a-i apăra „de deochi, de vrăji și de pizmă”⁶⁷. De altfel, atestarea documentară a practicii în evul mediu denotă marea ei vitalitate.

Într-o lume care acceptă prezența lui Dumnezeu, miracolele sunt posibile, poveștile prind viață, imaginile, obiectele și ființele capătă o simbolică aparte, iar cuvintele o încărcătură magică și o tărie pe care doar omul religios le-o conferă. Din această perspectivă ar trebui să privim corespondența între canon și artă, evidențiind impactul imaginii vizuale asupra psihicului uman. Revelator este faptul că prescripțiile canonice sunt transpuse în plan iconografic, rezultând imagini care surprind consecințele negative ale păcatelor.

Nici o altă imagine, precum cea a iadului nu a fascinat și a terorizat

Banatul istoric (secolele X - XIV), Alba-Iulia, Editura Altip, 2008, p. 59-61, http://www.brukenthalmuseum.ro/pdf/Biblioteca_Brukenthal/XXVIII/BB%20XXVIII.p df, accesat online 24.03.2014.

⁶⁴ Liliana Trofin, **Structuri mitico-religioase în credințele comunităților medievale**, în *Acta Bacoviensia*, VIII, Onești, Editura Magic Print, 2013, p. 9-18.

⁶⁵ Dimitrie Cantemir, **Descriptio Moldaviae**, traducere după originalul latin de Gh. Gușu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 340-343.

⁶⁶ Ioan Pop-Curșeu, **Magie și vrăjitorie în cultura română**, Polirom/MintRight Inc, 2013, *passim*.

⁶⁷ Sfântul Ioan Gură de Aur, **Omilia a XII-a despre I-a Epist. către Corint.**, apud Migne, *Encycl., théol.*, II, 879; cf. I.-Aurel Candrea, **Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică**, Casa Școalelor, București, 1944, p. 220, nota 1, http://biblioteca.citatepedia.ro/I_Aurel_Candrea/biblioteca.citatepedia.ro_I_Aurel_Candrea_Folclorul_medic_al_roman_comparat.pdf, accesat online 28.03.2014.

în același timp generații de credincioși⁶⁸. Creștinismul nu a rămas indiferent față de ideea de justiție și responsabilitate, care se extinde și în lumea cealaltă. Acest raport între justiția umană și cea divină evidențiază credința în nemurire și în învierea morților. Catabasele lui Ulise, Orfeu, Ur Nammu, Eneas și Iisus nu fac decât să pregătească lumea pentru judecata zeilor. Dar asimilarea patrimoniului păgân de către creștinism presupune riscuri, fiind necesare lămuriri suplimentare și acorduri cu dogma și morala. Odată însușit, imaginarul lumii de dincolo va fi folosit de Biserică împotriva celor care refuzau să păzească Legea lui Dumnezeu⁶⁹.

Oricât de mult ne-am dori, izvoarele nu ne permit să reconstituim tabloul muncilor păcătoșilor în iad, deși există elemente care pun în valoare credința în nemurire în epoca etnogenezei⁷⁰. Am arătat deja în alt context că viețuirea creștinilor și păgânilor în cadrul unor forme de habitat comune s-a reflectat și în domeniul funerar⁷¹. Necunoscută

⁶⁸ Raluca Betea, **Păcătoși și pedepse eterne. Iconografia Iadului în bisericile de lemn din comitatul Maramureș**, în *Memoria ethnologica* nr. 46-47, ianuarie - iunie 2013 (an XIII), p. 86-101 (în special p. 88), <http://www.memoria-ethnologica.ro/ro>, accesat online 19.10.2014.

⁶⁹ Jacques Le Goff, **Nașterea Purgatoriului**, vol. I, trad. rom., prefață și note de Maria Carпов, București, Editura Meridiane, 1995, *passim*.

⁷⁰ **Pătımirea sfinților Epictet și Astion** conține referiri vagi privitoare la moarte, pierderea sufletului, Judecata Domnului, răsplătirea celor drepti, cetatea lui Dumnezeu etc. - Nestor Vornicescu, **Una dintre primele scrieri...**, III, 29; IV, 35, 37, 39, p. 92-93, 98-101 și *passim*; vezi *rugăciunea* lui Sava Gotul înainte de moarte - **Martiriul Sfântului Sava Gotul († 12 aprilie 372)**, VII, 3, în **Actele Martirice**, ed.cit., p. 320: „Zicând ei aceasta, el a strigat în bucuria Duhului Sfânt și a zis: «Binecuvântat ești, Doamne și preamărit este numele Tău, Iisuse, în veci amin, căci Atharid s-a străpuns pe sine însuși cu moarte veșnică și cu pierzare, iar pe mine mă trimite la viața cea pururea fiitoare, căci astfel ai binevoit întru servii Tăi, Doamne, Dumnezeul nostru»”; inscripțiile din secolele IV-VI pun în valoare concepția eshatologică creștină (**IGLR**, nr. 173: „**Crucea morții și a vieții**”) și sincretismul religios (inscripția lui Alexandru de la Ulmetum – **IGLR**, nr. 210: „Ἐνθα κατὰκιντε/ δ[ύ]ο ἄγαμοι πισ-/ τοῖ Ἀλέξανδρος / υἱὸς[ς] Ἀπαάδος/ καὶ Δόμνηςζή-/ σαντα ἔτη [...]/ καὶ Ἀλεξανδρία/ ἐγγόνη αὐτοῦ, ζη- / σασ[α] ἔτη ἰς ἑθυγά-/τηρ Ἀσκληπιάδου /καὶ Ἀμμιάδος κατα- / λῖπι δὲ ἄρμαστων. / οὔτοι συνήστρη-/ σαν ἐν τῇ ἐκβάσι/ώρα μιᾷ ἐνέταξαν/ τὴν στῆλλην οἱ /γονῖς αὐτῶν /τοῖς θεοσιμή-/ τοῖς τέκνοις / μνήμης χάριν.”); cf. Liliana Trofin, **Romanitate**, p. 266, nota 181 și *passim*.

⁷¹ Biserica nu acceptă coabitarea cu păgânismul și le atrage atenția creștinilor să nu urmeze datinile, obiceiurile și superstițiile celor care se închină la idoli. Erau interzise căsătoriile mixte, donațiile către păgâni, comuniunile cultice etc - **Can. 62, 65 V-VI Trulan; Can. 21, 22, 36, 60, 81 Cartagina; Can. 37 Laodiceea; Can. 64, 71 Ap.**

rămâne însă geografia funerară care poartă amprenta sincretismului magico-religios dominant timp de mai multe secole. Plecând de la premisa că urmașii romanității orientale credeau în existența unui loc al ispășirii⁷², putem bănuși că reprezentarea acestuia a fost adaptată continuu necesităților misionare și moral-duhovnicești ale Bisericii. Nu avem indicii că iadul și moartea au fost încadrate într-un context juridic, așa cum s-a întâmplat în Occident⁷³. Mai degrabă accentul a fost pus pe mântuire, fapt reflectat de compozițiile bizantine ale Judecării de Apoi⁷⁴. După apariția statelor românești, putem constata doar că la organizarea acestui spațiu au contribuit Sfânta Tradiție, teologia răsăriteană, iconografia bizantină, precum și unele motive puse în circulație de literatura populară⁷⁵ și arta medievală⁷⁶. Pe lângă respectarea canoanelor, meșterii zugrafi au dorit să-i impresioneze pe credincioși prin „redarea diversificată a imaginilor fantastice ale monștrilor, diavolilor, a morții” și „varietatea pedepselor” celor damnați. Nu poate fi pusă la îndoială intenția de a le provoca acestora reacții morale și sociale, utilizând un limbaj plastic accesibil⁷⁷. În accepțiunea Bisericii Răsăritene, ideile eretice venite din Occident erau mai periculoase decât contactele cu păgânii, deoarece prin subtilitatea mesajului atentau la mântuirea ortodocșilor⁷⁸. Relația pe care a dezvoltat-o cu islamul era însă diferită și complexă. Superioritatea doctrinară era evidentă, iar creștinii din țările cucerite au profitat de faptul că turcii erau mânați în expansiunea lor de interesul pentru bunuri materiale⁷⁹.

⁷² Apoc., 21, 8 (vezi **Biblia sau Sfânta Scriptură**, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988).

⁷³ Jacques Le Goff, **op.cit. loc.cit.**

⁷⁴ Raluca Betea, **op.cit.**, p. 91 și *passim*.

⁷⁵ Vezi „Viața Sfântului Vasile cel Nou”, „Călătoria Maicii Domnului la iad”, „Apocalipsa Sfântului Ioan Bogoslovul”, „Apocalipsa Sfântului Pavel”, „Apocalipsa lui Petru”, „Moartea lui Avraam”, „Legenda lui Adam și Eva” etc - Nicolae Cartoian, **Cărțile populare în literatura românească**, volumul I, Editura Enciclopedică română, București, 1974, *passim*; https://ia600302.us.archive.org/4/items/CartilePopulareInLiteraturaRomanaVol.I/N.Cartojan_CartilePopulareVol.I.pdf, accesat online 23.10.2014; Andrei Oișteanu, **Imaginea evreului în cultura română**, Polirom/ MintRight Inc, 2012, *passim*.

⁷⁶ Vezi scena judecării de la Sucevița (fațada de nord) – cf. Nicolae Cartoian, **op.cit.**, p. 68, fig. 2.

⁷⁷ Raluca Betea, **op. cit.**, p. 92 și *passim*.

⁷⁸ Elisabeta Negrău, **Cultul suveranului sud-est european și cazul Țării Românești.**

O perspectivă artistică, Iași, Editura Lumen, 2011, p. 98 și *passim*.

⁷⁹ **Ibidem**.

Într-o oarecare măsură, realitățile locale, armonizarea lor cu tradiția, diferențele de status social și conflictele etno-culturale se regăsesc în iconografia iadului în spațiul ortodox. De aceea nu greșesc cei care afirmă că „Iadul a reprezentat de multe ori un spațiu sortit «celorlalți», destinat pedepsirii dușmanilor colectivi sau individuali”⁸⁰. Printre locuitorii lui se numără la loc de cinste evreii, păgânii, ereticii, Iuda, Antichrist și alții⁸¹. În unele cazuri, imaginile terifiante se remarcă prin individualizarea păcătoșilor și „diferențierea pedepselor care li se aplică acestora”⁸². Situația este întâlnită și în arealul maramureșean⁸³. Profităm de context și amintim detaliile scenei înfricoșătoarei Judecăți de Apoi de la biserica Bogdan Vodă/Cuhea (1754), unde zugravii redau cu multă migală chinul celor care au simpatizat cu necuratul („striga”, „strigoiful”, „fermecătoarea”)⁸⁴ și nu s-au căit de păcate până la sfârșitul vieții⁸⁵.

În cele ce urmează, aducem în discuție o altă practică magică care a supraviețuit trecerii timpului: *luarea manei*. În **Pravila lui Coresi** (1570-1580) este indicată chiar și pedeapsa aplicată păcătoșilor⁸⁶, în timp ce

⁸⁰ Raluca Betea, *op.cit.*, p. 88.

⁸¹ Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Nicolae, mitropolitul Banatului, București, Editura Sophia, 2000, *passim*, https://ia700700.us.archive.org/27/items/dionisieDinFurnaErminiaPicturiiBizantine/dionisieDinFurnaErminiaPicturiiBizant_ine.pdf, accesat online 27.10.2014.

⁸² Raluca Betea, *op.cit.*, p. 91 și *passim*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Ioan Pop-Curșeu, *op.cit. loc.cit.*; Raluca Betea, *op.cit.*, p. 92 și 96 (nota 51); vezi și **Pravila bisericească numită cea Mică**. Tipărită la anul 1640 în Mănăstirea Govora (după ediția din 1884 publicată de Academia Română), în volumul **Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi câte s'au promulgat de la 1 ianuarie 1875 și până la finele anului 1885. Legi, procedure, regulamente, tratate, convențiuni, decrete, instrucțiuni, formularii, tarife, tablouri, statute, concesiuni, etc.**, vol. III, de Ioan Bujoreanu, București, Tipografia Academiei Române (Laboratorii români), *passim*, <http://remusmirceabirtz.files.wordpress.com/2013/08/pravilele-vasile-lupu-si-govora-editate-de-ioan-bujoreanu-1885.pdf>, accesat online 26.10.2014: „*Striga în 7 ai; și metanie 400 (...) Muiarea fermecătoare, sau omul să se pocăiască 3 ai, iară de va fi călugăr, sau călugăriță, să se pocăiască 5 ai (...) Preotul de va spune basne, sau se va ținea de farmece, sau de vrăji, și le va face vecinului seu, sau va face de va lua mai cu asupriciune, sau răpiri, acela să se pocăiască, iară de nu să se lase de leturghie*”.

⁸⁵ **Can. 65, 83 Vasile cel Mare; Can. 36 Laodiceea; Apoc., 22, 15; Dan Sandu, Vrăjitoria și practicile magice, forme suspecte de religiozitate**, în *Teologie și viață*, XIV(LXXX)/2004, nr. 1–6, pp. 63-75, http://www.teologiesiviata.ro/sites/default/files/articol/pdf/2012/06/10_vrajitoria_-_sandu.pdf, accesat online 27.10.2014.

⁸⁶ „*Cela ce ia mana, post 7 leat; închinăciuni: într-o zi 100*”. Iar în alt loc apare „*Cade-*

frescele unor biserici îngozesc privirile creștinilor temători, care văd cum femeile vinovate sunt „mulse” de demoni, „împunse de vaci” sau „supte de șerpi” (bisericele din Ieud-Deal - 1782, Rogoz - 1785, Poienile Izei - 1794, Libotin, 1811)⁸⁷. Este evident faptul că Biserica locală a căutat prin intermediul acestor reprezentări vizuale „să disciplineze” comportamentul nestatornic al iubitorilor de plăceri⁸⁸. Dar tentațiile sunt mari, ispitele se ivesc la tot pasul, iar enoriașii par să bată pasul pe loc.

Din timpul domniei lui Vasile Lupu s-a păstrat manualul destinat duhovnicilor intitulat **Șapte taine a Besearecii sau Pravila pre scurt aleasă** (1645). El are o **prefață** semnată de mitropolitul Varlaam și conține printre altele și câteva prescripții împotriva vrăjitorilor care practicau divinația cu ceară/plumb, legau cununiile, chemau și scoteau demonii, consultau cerul ori purtau „*la sine argare sau ierbi*”⁸⁹. Alături de vrăjitori sunt condamnați și cei care apelau la ei, fără să caute sprijinul Bisericii⁹⁰. De notat că neascultarea celor din urmă aduce în prim plan *pactul cu necuratul*, motiv devenit popular în lumea creștină, care s-a bucurat de atenția lui Dimitrie Cantemir⁹¹. Deoarece tămăduirea

se să fie popa măiastru ca un vraciu, care caută pocania și să o socotească să poarte greul unul cu alalt”. În continuare: „*Preotul, de va spune basne sau de va ținea de farmece sau de vrăji și le va face vecinului său... să se lase de leturghie. Cine va piarde ceva al lui și va chema vrăjitoarea de o va întreba, patru ani să se pocăiască... Cine poartă farmece și ierbi la grumazii lui are parte de slujirea bozilor... Cine cumpără ceva și o farmecă spre ferință... vrăjitori se chiamă. Preotul cele ce vrăjește sau merge la vrăjitoriu să se scoată*” – cf. Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**; vezi și **Pravila bisericască numită cea Mică**, ed.cit. **loc.cit.**: „*Muiarea vrăjitoare, sau bărbatul să se pocăiască de se va părăsi, iară de nu să se lase de creștinătate... Cine ia mana grâului, sau alt ceva dentr'acele, acesta iată scie lucrul dracului ori den vin, ori den pâine ori dentr'alt ce; de se va lăsa de aceste, să aibă pocanie 4 ai, metanii câte o 100*”.

⁸⁷ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

⁸⁸ Raluca Betea, **op.cit.**, p. 92.

⁸⁹ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

⁹⁰ **Ibidem**; **Can. 72 Vasile cel Mare**: „*Cel ce se dă pe sine vrăjitorilor sau unora ca acestora, acela încă se va canonisi cu timpul de penitență al ucigașilor*”; **Can. 24 Ancira**; **Can. 3 Grigorie de Nisa**.

⁹¹ Dimitrie Cantemir, **Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane**, traducere, studiu **introdutiv**, note și comentarii de Virgil Cândea, text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, în vol Dimitrie Cantemir, **Opere complete**, VIII, tomul II, ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, *passim*, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Dimitrie_Cantemir_-_Opere_complete_Volumul_8_tomul_2_-_Sistemul_sau_%C3%AEntocmirea_religiei_Muhammedane.pdf, accesat online 24.03.2014; Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

bolnavilor depindea mai mult de noroc/soartă, de mila Domnului sau de îndemânarea „doctorilor” („doftorilor” – cei care aveau o diplomă în medicină sau erau profesori - **Pravila** lui Vasile Lupu; lat. „medicus”), „bărbierilor” și a „babelor”, în percepția populară termenul de „*vraci*” („*wratsch*”) a început să fie sinonim cu vrăjitor, descântător, om priceput în ale medicinei sau are „înțeles mistic de Dumnezeu”⁹².

În vechile scrieri nu doar vrăjitoria⁹³ era condamnată ci și erezia⁹⁴, al cărei temei era minciuna. Egalitatea pusă între erezie și minciună (cea din urmă având părinte pe însuși potrivitnicul Domnului)⁹⁵ face ca pedeapsa aplicată ereticilor, indiferent de rang, să fie moartea (**Cartea românească de învățătură**, 1646)⁹⁶. Doar femeile erau închise până

⁹² Vezi termenul *vraci* care apare în **Psaltirea Scheiană** (1482), **Cartea de învățătură** a lui Coresi (1551), **Palia de la Orăștie** (1581-1582), **Cartea românească de învățătură** (1646) etc. În **Pravila** lui Matei Basarab (*glava* 38) legiuitorul recomandă călduros bolnavilor să-și pună nădejdea în Dumnezeu: „*Când bolnăvește cineva zice să aducă dohtorul; aduce-l ca să vază, să cunoasă ce'i cu boala, ce tot ne e nădejdea la Dumnezeu... Drept aceia și boalele toate nu le dreage nici le face să-l tămăduiască dohtoriile sau vrăciuirile, ci le socotim ca niște ajutorii firii omenești, și atunce nu ne nădăjduim pre dohtorie, ci ne lăsăm toată puterea la Dumnezeu...*”. Este respinsă însă asocierea creștinilor cu doctorii evrei sau căutarea lor (*glava* 11). Se pare că există și șarlatani, deoarece Cantemir simte nevoia să-i amintească în **Istoria hieroglifică** pe „adevărații doctori” care umblă cu o cutie vopsită, având în ea diverse leacuri. Și tot el ne relatează o întâmplare în **Vita Constantini Cantemyrii**, avându-l în prim plan pe Ieremia Cacavela, dascălul său, care reușește să-l vindece pe un turc nesociabil de febră (folosind „cretă pulverizată”, peste care face semnul sfintei cruci și spune „*in nomine patris et filii et spiritus sancti*”) – Pe larg vezi la Pompei Gh. Samarian, **Medicina și farmacia în trecutul românesc**, I (1382-1775), Călărași-Ialomița, Tipografia „Modernă”, 1935, *passim*, <http://dacoromanica.ro>, accesat online 18.10.2014; vezi și **Can. 11 V-VI Trulan**; **Can. 70 Ap.**

⁹³ **Deuteronom**, 18, 11; **Ieșire**, 22, 18-19; **I Regi** 28, 7-25 (Saul merge la vrăjitoarea din Endor); **Galateni**, 5, 20-21; **Apoc.**, 9, 21; 18, 23; *cf.* Dan Sandu, **op. cit. loc. cit.** Sfântul Macarie Egipteanul arată că „*două sunt ordinele demonilor: unul, care introduce plăcerile în trup și altul care insuflă rătăcirile în suflet. Acesta (din) urmă este greu de supus. Pe unii ca aceștia îi trimite satan vrăjitorilor, rătăciților, ereticilor și celor asemenea lor*” - Sfântul Macarie Egipteanul, **Scrieri**, în PSB, 34, București, 1992, p. 49-50.

⁹⁴ **Tit**, 3, 10-11 *cf.* Sfântul Sfințit Mucenic Irineu al Lyonului, **op.cit., passim**.

⁹⁵ **Ioan**, 8, 44; Sfântul Ioan Casian, **Convorbiri duhovnesti**, II, 25, 1-5, p. 451-452; **Pravila bisericească numită cea Mică**, ed.cit, loc.cit: „*Mincinosul 6 luni, metanii 12*”.

⁹⁶ *Cf.* Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**; vezi și Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, **Impactul valorilor creștine asupra societății medievale românești**, București, Editura Universității din București, 2002, *passim*; **Carte românească de învățătură**, 1646, ediție critică, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961,

când renunțau la erezia lor⁹⁷. Manifestări intolerante sunt puține însă în spațiul românesc, în pofida unui cadru normativ cuprinzător. Izvoarele înregistrează prigoana dezlănțuită împotriva ereticilor de către Ștefan Rareș după apostazia fratelui său Iliăș. Scopul este evident: deturnarea atenției de la grava problemă cu care se confrunta familia domnitoare, prin utilizarea unui scenariu aplicat în lumea occidentală (expulzări, botezări silite etc)⁹⁸. Dar epopeea nu se sfârșește aici. Victimele lui Ștefan Rareș, armenii, devin victimele lui Alexandru Lăpușeanu, alături de protestanții unguri și sași. Azarie notează cu satisfacție în **Cronica** sa că „*Iarăși a văzut Alexandru zi slobodă, iarăși a fost singur stăpânitor al Țării Moldovei, iarăși au strălucit razele binefacerii ortodoxiei. Și s-a stins tăciunile cu fumul necredinței, a fugit iarna întunecată a luteranilor necurați și a înflorit primăvara – pricină a tuturor chipurilor de bucurii, adecă bună stare a bisericilor și în locul valurilor a zâmbit liniștea*”⁹⁹.

Spre deosebire de alte țări, evreii s-au bucurat de un regim mai tolerant în teritoriile extracarpatică¹⁰⁰. Deși există cazuri de căsătorii mixte, convertirea unui creștin la iudaism era aspru sancționată de **Pravila de la Govora**: „*Și oricine se va împreuna cu ovreii, și cu dînșii va chiti în credință, și acesta iarăși va veni cândva întru creștinătate, să aibă pocăință 9 ani (...), și după aceea să fie întru pocăință, și într-alt zecelea an să se împărtășească cu sfânta împărtășanie*”¹⁰¹. Chestiunea ereziei este tratată și de oamenii de cultură. Pentru Cantemir, de pildă, Muhammad era „*înșelatorul cel scîrnav, prorocul cel mincinos, sfîntul cel fățarnic, legiuitorul cel prea rău și pierzătorul de suflete*”, iar „*prorocirea lui mincinoasă*”, situându-se pe același palier cu Antihrist, Arie și Nestorie. Discursul teologic al principelui moldav conține un serios avertisment cu privire la prezența nedorită a ereticilor în cadrul

glava 20, 1-9, pp. 115-117 și *passim*, <http://tiparituriromanesti.files.wordpress.com/2011/10/carte-romaneasca-de-invataura-1646.pdf>, accesat online 28.03.2014.

⁹⁷ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

⁹⁸ „*Și ca să nu să văză ceva că este răsărit de la pravoslavie, toți eriticii din țara sa vrea, au să-i întoarcă, să fie la o lege, au să iasă din țară. Pre armeni, pre unii din bună voie, cu fâgăduințe umplându-i, pre alții cu sila i-au botezatu și i-au întorsu spre pravoslavie, mulți din țară au ieșitu la turci și la leși și printr-alte țări, vrîndu să-și fie legea sa. Cu aceasta vrîndu Ștefan vodă să astupe faptele frăține-său, de lucruri ce făciia, cu nevoiță siliia*” - **Ibidem.**

⁹⁹ **Ibidem.**

¹⁰⁰ **Ibidem**; Drăghicescu Adina, Trofin Liliana, **op.cit. loc.cit.**

¹⁰¹ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

corpului social¹⁰².

În Moldova și Valachia influențele post-bizantine se fac simțite, deși teritoriile lor sunt „în același timp în afara și în interiorul lumii islamice”¹⁰³. Nu întâlnim aici vânători de vrăjitoare și arderi pe rug, deși magia era practică la nivel popular¹⁰⁴. În plus, știm că deseale schimbări de domnie și rivalitățile politice s-au răsfrânt adesea și asupra femeilor¹⁰⁵. „*Ele sunt cu predilecție victime anonime, dar aceasta nu minimalizează gravitatea faptelor domnilor violatori. Abuzul acestora reprezenta însă nu doar o dovadă a apetitului sexual al acestor domni, ci și o modalitate de a-i pedepsi pe boierii și nobilii care nu se supuneau autorității domnești sau princiare. Astfel a procedat Aron vodă care „pre boieri pentru avere îi omora <și> giupânesele lor le silea”*¹⁰⁶. Abuzuri însă se întâmplă și în Transilvania. Și aici printre victime întâlnim femei de origine nobilă (spre exemplu, Anna Báthory este acuzată în 1613 de Gabriel Bethlen că practică magia neagră și întreține fără sfială relații incestuoase; Elisabetei Báthory, verișoara ei, i s-a intentat proces în 1610)¹⁰⁷. În afara proceselor cu substrat politic întâlnim și cazuri în zone multiculturale, cum este Clujul. Astfel, în 1565 au fost arse pe rug cinci femei (printre ele aflându-se și o moașă, Clara Boczi) acuzate de vrăjitorie¹⁰⁸. Alte victime sunt Ecaterina Zabo (15 mai 1584) și Ioan Sos

¹⁰² **Ibidem**; Dimitrie Cantemir, **op.cit.**, p. 21, 43 și *passim*.

¹⁰³ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

¹⁰⁴ Marco Bandini arată ce măsuri luau românii în caz de ciumă - „*Prope extimos pagos transivi versus Transylvaniam in quibus superstitiosissima gens Valachorum Priapos ad omnem aditum viarum erexit tali figura. Inngente(m) arborem quercinam populares exciderunt, cui humanam faciem pedes et manus fabrili opere effinxere, statua haec praestigiosa in manu dextra tenet sceptrum, vel arcum duabus sagittis intensum, in laeva frameam, qua vibrata ictum minari videtur*” - **Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor Catolice de rit roman din Provincia Moldova. 1646-1648**, ediție bilingvă, introducere, text latin stabilit, traducere, glosar: prof.univ.dr. Traian Diaconescu, Iași, Editura Presa Bună, 2006, p. 134-135.

¹⁰⁵ Georgeta Fodor, **Provocările vieții cotidiene. Repere privind viața femeilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania în secolele XV-XVII**, p. 13, în *Studia Universitatis „Petru Maior”: Historia*, 2010, vol. 10, p. 13-28 (în special p. 13), http://bcu.ulbsibiu.ro/digitale/periodice/Studia_Universitatis_Petru_Maior_10.pdf, accesat online 24.03.2014.

¹⁰⁶ **Ibidem**.

¹⁰⁷ Ioan Pop-Curșeu, **op.cit. loc.cit.**

¹⁰⁸ **Ibidem**.

(15 iunie 1584)¹⁰⁹. În orașul Dej (1723) încă mai există astfel de înscenări judiciare, victima fiind de această dată baroana Barbara de Szaniszlo, care contrar așteptărilor trece *proba apei* și este sprijinită la proces de șapte asesori. Dar trei ani mai târziu baroana a recidivat și a fost în cele din urmă arsă pe rug¹¹⁰.

Deși mai avem și alte exemple la îndemână, încheiem această scurtă prezentare a credințelor și practicilor magico-religioase întâlnite în cadrul așezărilor și necropolelor din arealul Dunării de Jos. Din cele relatate până acum reiese limpede că atracția credincioșilor față de „supranaturalul ilicit”¹¹¹ este mare, comparabilă cu cea a protopărinților Adam și Eva față de pomul paradisiac¹¹². Atenți mai mult la formă decât la esență, nerupând definitiv însă legăturile cu Logosul întrupat, ei căută răspunsuri la întrebările lor cotidiene și vor să restabilească în chip tainic relația cu strămoșii. Această *slujire la doi dumnezei*¹¹³, condamnată de altfel de Fiul lui Dumnezeu, aduce inevitabil în discuție problematica complexă a mântuirii, aflată într-o conexiune strânsă cu păcatul, momentul morții și destinul postum al sufletului. Credincioșii știu că structura lor materială și spirituală îi obligă să intre în comuniune veșnică cu Creatorul, iar acest lucru implică discernământ și responsabilitate¹¹⁴. Conștienți de asta, nu le mai rămâne decât șansa să redescopere la timp calea îngustă a mântuirii¹¹⁵.

¹⁰⁹ **Ibidem.**

¹¹⁰ **Ibidem.**

¹¹¹ **Ibidem.**

¹¹² Vezi **Facerea**, 3, 1-7.

¹¹³ **Luca** 16, 13; **Matei** 6, 24.

¹¹⁴ Sorin Cosma, **Ascetica**, Editura Marineasa, Timișoara, 2003, p. 11, ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/Colectie_RO/Sorin%20Cosma%20-%20Ascetica.pdf#page=9&zoom=auto,0,291, accesat online 24.03.2014.

¹¹⁵ **Matei**, 22, 14; **Luca** 13, 22-24.